

Miklós Dániel

Egy online gyűjtemény magyar vonatkozásai

Magyar relevancia a Unitarian Service Committee online elérhető anyagaiban

Az online elérhető egyetemi archívumok világában csupán egy szereplő a Harvard Divinity School Library egyik gyűjteménye – az amely számot tarthat a magyar kutatók érdeklődésére. Jelen sorok írója saját kutatásához már korábban is fel tudta használni a kérdéses gyűjteményt, amely jóformán ismeretlen Magyarországon, ezért érdemes felhívni rá a figyelmet.

A Unitarian Service Committee¹ anyaga a világhálón

2006-ban a washingtoni székhelyű U.S. Holocaust Memorial Museum kereste meg a Harvard Divinity School könyvtárát, hogy hozzáférést kapjon bizonyos anyagokhoz, így a Unitarian Universalist Service Committee (USC) irataihoz. A projekthez egy harmadik intézmény is csatlakozott, a párizsi székhelyű Centre de documentation juive contemporaine. Az amerikai múzeum végül 29 gyűjteményt választott ki digitalizálásra, maga a folyamat pedig összesen 260 doboznyi iratot és fényképet érintett. Ennek eredményeképpen több mint negyedmillió irat, valamint 3100 fotó vált online elérhetővé 2010-ben.²

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája I.

– Robert C. Dexter 1940–1941 között keletkezett iratai

A gyűjteményből – a magyar relevanciát tekintve – kiemelkedik a szervezet alapítójának, Robert C. Dexternek az anyaga, aki a II. világháború során az európai menekültügynek szentelte figyelmét. 1940 első felében bejárta Európát, hogy tájékozódjon a (háborús) menekültek ügyéről, sorsáról. Körútja során Erdélyben és Magyarországon is járt. Dexter ekkor az American Unitarian Association külügyi igazgatójaként vizsgálta meg Magyarországon a menekültekkel való bánásmódot, és később, a USC-ben betöltött ügyvezető igazgatói minőségében is foglalkozott az üggyel.

¹ A Unitarian Service Committee (a továbbiakban: USC) az American Unitarian Association részeként jött létre 1940 májusában. 1961-ben azonban előbbi egyesült az Universalist Church of Americával, létrehozva a Unitarian Universalist Associationt. A változás érintette a segélyszervezetet is, amely ettől kezdve Unitarian Universalist Service Committee néven folytatta ma is tartó működését.

² Lásd bővebben: Walsh, 2010.

A magyar kutatók nemcsak egyháztörténeti szempontból tulajdoníthatnak nagy jelentőséget az iratanyagnak, hanem a háborús menekültügyi kutatásokhoz is szolgáltathat új forrásokat, szempontokat. Teljesen új megvilágításba ugyan nem helyezi a magyarországi menekültügy eddig megismert történetét, ám kiegészítheti, árnyalhatja. Ilyen új szempont lehet például a Magyarországon tartózkodó csehek esete, akiknek helyzete merőben eltért a lengyelekétől.³

Dexter európai körútja volt az a döntő esemény, amely után az American Unitarian Association, 1940. május 17-én létrehozta a Unitarian Service Committee-t. A szervezet közgyűléseinek jegyzőkönyveiből kiderül: nemcsak a Magyarországon tartózkodó menekültek, hanem a magyar unitáriusok helyzetén is segíteni kívántak.

Robert C. Dexter kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezett, és széles körű levelezést folytatott a korszakban. Leveleinek nagy része természetesen nem magyar vonatkozású, azonban számos esetben találunk köztük nem csupán magyar levelezőpartnert, de magyar relevanciájú témát is.

Magyar levelezőpartnerre példa Pelényi János személye, aki Magyarország washingtoni követe volt. Dexter személyesen is találkozott vele 1940 májusában, hogy a cseh internáltak ügyében egyeztessenek. A magyar(országi) vonatkozású levelekre példa – többek között – levélváltása diplomatákkal – elsősorban a csehszlovák Jan Papánékkal –, amely során előzetesen információkat szerzett a magyarországi helyzetről 1940-es útja előtt. Dexter a Budapestre delegált amerikai diplomatákkal is kapcsolatban állt.⁴ Velük elsősorban a magyarországi unitáriusok – ideértve az 1940 során Erdélyből elmenekülteket is – támogatásával kapcsolatban egyeztetett.

Említések szintjén felbukkan Csíki Gábor unitárius lelkész, Józán Miklós, későbbi unitárius püspök, vagy éppen az 1941-ben az Amerikai Egyesült Államokban teológiai tanulmányokat folytató Lőrinczi Mihály, későbbi unitárius lelkész is, akit 1959-ben börtönbe zártak a román hatóságok egy politikai per folyományaként.

A levelezés mellett egyéb jelentések is érdeklődésre tarthatnak számot a magyar kutatók részéről. Megtalálható az iratanyagban egy, az európai protestáns egyházakról készült összefoglaló, amelyben a budapesti Skót Misszió történetéről lehet olvasni. Egy másik jelentésben a megszállt cseh területek és a Magyarországon elfogott cseh menekültek helyzetéről lehet tájékozódni. Elérhető Dexter jelentése is, amelyet európai útjáról készített. Ebben nemcsak a magyarországi, hanem a kontinens más országainak menekültügyi intézkedéseiről is lehet információkat találni. Külön kiemelendő, hogy a magyarországi résznél a román nyomás miatt Erdélyből elmenekülő magyarok esetét is említi.

³ A témára vonatkozóan lásd jelen sorok szerzőjének korábbi közleményeit: Miklós, 2016; Miklós, 2018; Miklós, 2021.

⁴ John F. Montgomery és Herbert C. Pell követek, Howard K. Travers ügyvivő.

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája 2.

– a későbbi ügyvezető igazgatók iratai

Az ügyvezetői poszton Dextert Charles Joy váltotta, aki 1944–1946 között töltötte be a tisztséget. Az ő működési ideje alatt keletkezett iratok között ismét lehet találni magyar relevanciát. Ilyen például az American Hungarian Relief (Amerikai Magyar Segélyakció)⁵ nevű szervezet⁶ vezetőjével, Dobozy Artúrral folytatott levélváltás, amelyhez csatolva megtalálhatók a magyar emigráns tömörülés figyelemfelhívó angol és magyar nyelvű brosrúrai is. A levelezések fő témáját az erdélyi és magyarországi segélyezés nehézségeinek bemutatása, valamint a haláltáborokból Franciaországba érkezett 150 magyar fiatal gyorssegélyben részesítésének ügye képezte. Hasonló témákban folytatott levelezést Charles Joy a Lugosi Béla és Moholy-Nagy László által alapított Hungarian-American Democratic Council (Magyar–Amerikai Demokratikus Tanács) vezetőségével.⁷

1941 folyamán az USC egyes személyeknek, családoknak az Amerikai Egyesült Államokba történő beutaztatását, valamint segélyezését is próbálta keresztülvinni.⁸ A szervezet magyarok ügyeivel is foglalkozott. Az USC eseti bizottságának egy 1941 december végi ülésén azonban Robert C. Dexter rámutatott, hogy a többek között Magyarországról is érkező, náciellenes személyek beutaztatását jelentősen megnehezítik a hónap folyamán történt világméretű események.⁹ Az USC háború alatti levelezőpartnere, a Committee on Special Refugee Problems (Különleges Menekültügyi Problémákat Vizsgáló Bizottság) nevű szervezet tagjainak a listáján pedig ott találjuk az amerikai emigrációban élő jogtudós, Vámbéry Rusztem nevét.

⁵ A korszakban az angol elnevezést fordították Amerikai Magyar Segélynek, valamint Amerikai Magyar Segélybizottságnak is.

⁶ Dobozy Artúr a szervezet fejléces papírján kommunikált a USC-vel. A fejléc a new yorki székhelyű szervezet vezetőit is felsorolja. Köztük van többek között Gyetvai János, Kerekes Tibor, Lugosi Béla, illetve Nadányi Pál – olyan személyek, akik korábban a II. világháború alatt egymástól eltérő nézeteket képviselő, így sokszor egymással szembenálló emigráns csoportoknak, szervezeteknek voltak a tagjai. Az amerikai magyarság második világháború alatti helyzetére vonatkozóan lásd: Várdy, 1999.

⁷ A levelezést utóbbi szervezet részéről Simon Mózes ügyvéd, a USC részéről pedig Edward E. Cahill igazgatóhelyettes folytatták le.

⁸ Nemcsak magyarok, hanem ismert külföldi személyiségek tengerentútra juttatásának az irataival is találkozhatunk: így például Milan Hodža volt csehszlovák miniszterelnök családjának az USA-ba utaztatásáról is maradt fent irat, mint ahogyan a festő Marc Chagall vagy éppen Lion Feuchtwanger, Hans Habe, Heinrich Mann és más írók menekítéséről-segítéséről is találhatunk a gyűjteményben vonatkozó anyagot – sőt, egy irat arról tanúskodik, hogy az USC a második világháború után össze is gyűjtötte, hogy mely világszerte ismert személyiségeknek segített az Egyesült Államokba történő beutazásban. Lásd: HU HDSL bMS 16003/2 (8). 42. [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13198850\\$42i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13198850$42i) (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)

⁹ Lásd: HU HDSL bMS 16007/4 (1). 78–79. 78. [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13848422\\$78i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13848422$78i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

Az 1945-ös, amerikai magyar szervezetekkel folytatott levelezésben még arról ad tájékoztatást az USC, hogy magyarországi működésük nem engedélyezett. Magyar menekültekkel azonban megbízottjaik nemcsak Franciaországban, hanem a szövetségesek által megszállt Ausztriában is találkoztak, foglalkoztak. A magyarországi helyzet végül 1945 őszére változott meg: ekkor a Népjóléti Minisztérium engedélyezte, hogy az USC megbízotti teendőit Kojcsa Ilona lássa el. Számára nem voltak ismeretlenek a segélyezés-sel kapcsolatos feladatok, mivel korábban Ausztriában a Vörös Segély munkatársa volt.

A Kojcsa Ilona működéséhez kapcsolódó, online elérhető iratanyag több szempontból is hasznosítható lehet a magyar kutatók számára. Egyrészt újabb forrásanyagot jelent Magyarország háború utáni szociális helyzetére vonatkozóan, másrészt bemutatja azt, hogy a szociális ellátás, a rászorulókat segélyezése milyen nehézségekbe ütközött a korszakban, s hogy ezeket a problémákat miként próbálták orvosolni, harmadrészt közelebbi betekintést enged a kémkedéssel is megvádolt Kojcsa Ilona megbízotti tevékenységébe.¹⁰

Az USC központja nemcsak Kojcsa Ilonával vagy a magyarországi unitárius egyház vezetőivel, hanem más magyar tisztviselőkkel is kapcsolatban állt. Erre példa az 1946-ból származó, rövid terjedelmű levelezés, amelyet Szegedy-Maszák Aladárral, Magyarország akkori washingtoni követével folytattak. Ebben maradt fenn báró Dániel Gábor, a magyarországi unitárius egyház főgondnoka számára kiállított angol nyelvű igazolás a II. világháború alatti tevékenységével kapcsolatosan.¹¹

Az USC központja és Kojcsa Ilona között zajló levelezés terjedelmes. A digitalizált levelek témái között szerepel például a segélyek szétosztásának (például miként sikerült Borsodban több településen is kiosztani az USC által gyűjtött ruhákat), valamint a működési nehézségek leírása (Kojcsa Ilona levélben panaszkodott arról, hogy nehezen tud Szent-Iványi Sándor püspökkel együttműködni,¹² de egy olyan esetet is kivizsgáltak, amely szerint Himler Márton, az OSS ezredese, egyben a Magyar–Amerikai Segélyakció megbízottja saját helyzetének erősítése céljából lépett fel önhatalmúlag az utóbbi szervezet által küldött segélycsomagok szétosztásánál.)¹³ További témaként bukkan fel az elhagyott gyerekek, a továbbtanuló fiatalok helyzete, de szó esik a tuberkulózis magyarországi gyakoriságáról is a levelekben.

A II. világháború utáni időszakra vonatkozó, online elérhető iratanyagban nemcsak a tisztségviselők, hanem a „hétköznapi emberek” világa is megjelenik. A hozzájuk

¹⁰ Kojcsa Ilonát azzal vádolták, hogy az Office of Strategic Services (OSS) beszerezett embereként kémtevékenységet folytatott az Egyesült Államok számára Magyarországon. Lásd: Szabad Nép, 1949. szeptember 20. 3., valamint ÁBTL 2.1. I/8. 269–280. Közli: Bank 2008.

¹¹ Báró Dániel Gábor igazolása. Lásd: HU HDSL bMS 16007/15 (11). 2. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13881268\\$2i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13881268$2i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹² Charles Joy ügyvezető igazgatóként egy külön, Kojcsának és Szent-Iványinak küldött memorandumban reagált a helyzetre. Lásd: HU HDSL bMS 16007/15 (16). 29–30. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13880014\\$29i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13880014$29i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹³ Himler magánakciója nem érte el a várt célt, így később az csak rontotta a hírnevét. Nem meglepő, hogy erről az esetről nem számolt be visszaemlékezésében, amikor az 1945 utáni magyarországi látogatásairól ír. Lásd: Himler 2021.

kapcsolódó iratanyag pedig akár a családfakutatók számára is érdekes lehet. Az USC 1945 folyamán számos esetben vett fel eltűnt személyek holléte után érdeklődő íveket, amelyekhez a szükséges információkat az aggódó rokonok szolgáltatták. A keresett személyeket az 1944-ben létrehozott Central Location Index¹⁴ alapján igyekeztek beazonosítani. Amennyiben a keresés sikeres volt, az érdeklődő családtagokat értesítették a rokonokkal kapcsolatos információkról. A felvett ívek több esetben is tartalmaznak magyarokra vonatkozó kéréseket. A Central Location Index más listáin is felbukkannak magyar menekültek: egy datálatlan összeírás például több, Bajorországban tartózkodó magyart sorol fel.¹⁵

Már a hidegháborús időkből származnak azok a dokumentumok, amelyek korábbi, az Egyesült Államokba áttelepített menekültek utókövetéséről szólnak. A főként 1951-ben kelt levelekből kiderül, hogy az unitáriusok által a tengerentúlra telepített menekültek – köztük számos magyar család – miként illeszkedett be a befogadó országba.¹⁶

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája 3.

– egyéb digitalizált anyagok

A Robert C. Dexter ügyvezető igazgatói tevékenységét bemutató gyűjteményen kívül is vannak olyan iratok, amelyek európai körútjával, közelebbről a cseh internáltak magyarországi helyzetével foglalkoznak. Dexter az egyik, Herbert McLachlan brit egyháztörténésznek írt levelében fejt ki a Ziska házaspár, egy idősebb, cseh nemzetiségű unitárius lelkészcsalád esetét, akik a magyarországi fogva tartásból Csíki Gábor révén kerültek ki.¹⁷

A II. világháború utáni időszakban történt – az USC-t és Magyarországot egyaránt érintő – eseményekhez kapcsolódó, azonban nem az ügyvezető igazgatók iratai közé sorolt anyagok is elérhetők az oldalon. Ilyen például az USC végrehajtó bizottsága 1946. augusztus 6-án zajlott ülésének jegyzőkönyve. A testület ezen a napon kivizsgálta, hogy mi az alapja azoknak a híreszteléseknek, amelyek szerint egyfelől az USC európai beosztottjainak 90 százaléka kommunista, másfelől hogy a segélyezés során a kommunisták előnyt élveznek a más politikai nézőponttal rendelkező rászorulóknak előtt. A jegyzőkönyv szerint megszavazták, hogy egy vizsgálóbizottság fogja feltérképezni az európai helyzetet, illetve arról is döntöttek, hogy egyes misszióvezetőket leváltanak.¹⁸ (Arról is találhatunk

¹⁴ A Central Location Indexet 1944-ben hozta létre hét amerikai segélyszervezet, hogy eltűnt európai rokonaik holléte iránt érdeklődhessenek tengerentúli családtagjaik. Lásd: <https://eguide.arolsen-archives.org/en/archive/details/central-location-index-card/> (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)

¹⁵ Magyarok Bajorországban – lista. HU HDSL bMS 16007/4 (9).10–11. [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:13849785\\$10i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:13849785$10i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁶ Példa az utánpótlásra Bódi Tibor esete, aki saját maga írt a USC-nek az Egyesült Államokba telepítésének első évfordulóján. Lásd: HU HDSL bMS 16007/22 (1). 7–8. [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:14018901\\$7i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:14018901$7i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁷ Robert C. Dexter levele Herbert McLachlannek. HU HDSL bMS 16003/1 (12). 186–187. [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:13197484\\$186i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:13197484$186i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁸ A jegyzőkönyvben nem szerepel a neve, ezért valószínű, hogy Kojcsa Ilonát nem mentették fel a Budapesten viselt tisztsége alól.

digitalizált dokumentumokat, hogy a végül az USC által 1947 végén elbocsátott Noel Fieldet¹⁹ kommunista kötődése miatt miként vizsgálta meg távollétében tíz évvel később a Senate Internal Security Subcommittee [SISS].)

Az 1946-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált Szent-Iványi Sándorról is található a digitalizált anyagok között önálló irategyüttes. Külön érdeklődésre tarthat számot az a Szántó Dénes Bálint által jegyzett brosúra,²⁰ amelyben elsősorban Szent-Iványi, másrészt a magyarországi unitárius egyház II. világháború alatti tevékenységét mutatja be. A mű fókuszában Szent-Iványi embermentő és náciellenes fellépése áll.²¹ (Szent-Iványival 1979-ben készült egy interjú is, amelynek azonban sajnos csupán a tartalomjegyzéke érhető el, a hanganyag nem érhető el a felületen.)

A csupán részben digitalizált képi anyagban szintén találunk erdélyi és magyarországi felvételeket. Két sorozat főként a II. világháború utáni segélyezést mutatja be fotókon keresztül. Egy harmadik, kisebb terjedelmű sorozat 1957-ben készült: ez Kolozsvárról tartalmaz felvételeket. Egy negyedik képgyűjtemény is elérhető, amely a Providence Journal Company révén került az USC anyagába. Az 1956-ban készült fotók egy Debreceni Imre nevű magyar menekültet mutatnak be, aki a Rhode Island-i Cranstonban telepedett le. (Az egyik felvételen az 1951-ben az Egyesült Államokba emigrált, néhai Varsányi Vilmos katolikus pap is látható.)

Kutatás a gyűjteményben

A gyűjtemény a Harvard Egyetem Könyvtára HOLLIS for Archival Discovery keresőjének segítségével lelhető fel.²² A keresőfelületen kulcsszavak, jelzetek alapján is lehet keresni, azonban az USC digitalizált anyaga miatt érdemes először az eredeti iratórző könyvtár nevével (Harvard Divinity School Library) keresni, és a kiadott, hosszú listából kiválasztani a megfelelő gyűjteményt.

Egy adott gyűjtemény oldalán számos információhoz juthat hozzá a felhasználó. Elolvasható az iratok leírása, keletkezésének ideje, terjedelme. Bal oldalon listázva láthatjuk a gyűjtemény felépítését (Collection Organization). A digitalizált és online elérhető anyagokról tájékoztatnak a gyűjtemény felépítése alatti listában szereplő képek, illetve a digitalizált anyag (Digital Material) aloldal is. Szintén ezen a felületen

¹⁹ A digitalizált anyagok között Field eltűnése, kirakatperekben történt felhasználása kapcsán találhatóak még további újságcikkek, levelek – ezekben szintén felbukkan a magyar kötődés a Rajk-per miatt. Lásd: HU HDSL bMS 16114/6 (100). [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:25343179\\$48i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:25343179$48i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

²⁰ D. V. Szántó [Szántó Dénes Bálint]: *With God against Hitler*. Bp., 1946.

²¹ Pál János a Keresztény Magvető hasábjain korábban az „unitárius egyház apológiájaként” értékelte az írást, amely kedvező színben igyekszik bemutatni a magyarországi unitáriusok és a zsidóság kapcsolatát. Lásd: Pál, 2009.

²² Érdemes figyelni a webcím és az elnevezés változását, mivel előfordulhat, hogy áthelyezik, -nevezik a felületet. Korábban OASIS néven volt ismert a rendszer. Lásd: <https://library.harvard.edu/services-tools/hollis-archival-discovery> (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

tudunk hivatkozást (Citation), segítséget (Ask a Librarian) kérni, valamint visszajelezni (Feedback) az iratanyag kapcsán.

Az egyes iratok jelzetei a fizikai helyüket tükrözik. A gyűjtemény jelzetét követő számok jelzik, hogy melyik dobozban és mappában (folder) található meg az adott irat-együttes. A dokumentumok fizikai helyéről tájékoztatást adnak még az intézmény által használt Mirador képnézegetőben megjelenített elő- és utólapok is.

A rendelkezésre álló – leginkább angol, elenyésző számban francia és német nyelvű, főként gépelt – iratokat képfájlként töltötték fel, ezért nem kereshetőek. Az egyes mappákban vagy dátum szerint, vagy – a levelezések esetében inkább – a levelezőpartnerek neve szerint, betűrendben található a digitalizált anyag.

A dokumentumok képként, illetve PDF-fájlként való letöltésére is mód nyílik. Előbbi esetben egyesével lehet letölteni az iratokat, míg az utóbbi esetben akár a mappa teljes tartalmát is le lehet menteni. Tíz, egy fájlba egyesített dokumentumig a böngészőből lehet menteni a tartalmat, e fölött viszont – tekintve, hogy a konvertálási folyamat több időt vesz igénybe – a rendszer e-mailben küld egy letöltési linket, amely hét napig érvényes. A digitalizált iratok publikációja esetén érdemes kapcsolatba lépni az intézmény munkatársaival, akik – jelen sorok írójának tapasztalata szerint – készségesen, és amennyiben idejük engedi, gyorsan reagálnak a feltett kérdésekre.

Források és szakirodalom

HU HDSL = Harvard University, Harvard Divinity School Library

BMS 16003/1 (12) = Refugees, Czech, correspondence with Dexter, Sharp, Eliot, etc. (includes 2 refugee photographs), 1938–1940., 1938–1940. Unitarian Service Committee. Records on relief work in Czechoslovakia, 1938–1946.

BMS 16003/2 (8) = Notable people assisted by the USC, lists and reports.. Unitarian Service Committee. Records on relief work in Czechoslovakia, 1938–1946.

BMS 16007/4 (1) = Case Committee. Meeting minutes, 1941–1946., 1941–1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records

BMS 16007/4 (9) = Central Location Index. Working lists, 1945? 1945?. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/15 (11) = Hungary. Hungarian officials, 1946., 1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/15 (16) = Hungary. Reports, 1946., 1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/22 (1) = Refugees, Resettled. Follow-up, 1951., 1951. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16076/5 (12) = Hungary, Budapest, 1946–1957., 1946–1957. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.

BMS 16076/5 (13) = Hungary, Budapest, 1946–1957., 1946–1957. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.

- bMS 16076/5 (14) = Hungary, Imre Debreceni, a Hungarian refugee, 1956., 1956. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.
- bMS 16114/6 (100) = Noel Field, miscellaneous documents regarding disappearance and trial, 1950s. Includes letters and copies of newspaper articles, ca. 1950s., 1950, 1950. Unitarian Universalist Service Committee. Administrative Records, ca. 1935–2006.
- Bank 2008 = Bank Barbara: „A Párt érdeke mindenk felett”, ArchívNet, 2008. 6. sz. https://www.archivnet.hu/politika/a_part_erdeke_mindenek_felett.html?oldal=3 (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)
- Miklós 2016 = Miklós Dániel: Czech Refugees in the Papers of the National Archives of Hungary, Central European Papers, 2016. 2. sz. 38–52.
- Miklós 2018 = Cseh menekültek Magyarországon. In: Történelmi útvesztők: válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II. Szerk.: György Sándor, Hajnóczky Tamás, Kanyó Ferenc, Bp., 2018. 298–308.
- Miklós 2021 = Levéltári források az 1939–40-ben Magyarországon tartózkodó cseh menekültek történetéhez. ArchívNet, 2021. 2. sz. <https://www.archivnet.hu/leveltari-forrasok-az-1939-1940-ben-magyarorszagon-tartozkodo-cseh-menekultek-tortenetehez> (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)
- Pál 2009 = Pál János: Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyház-építő stratégiájának tükrében (1940–1944) – 2. Keresztény Magvető, 2009. 4. sz. 531–560. 45. lábjegyzet, 541.
- Várdy 1999 = Várdy Béla: Az amerikai magyarság a második világháború politikai viharaiban. Valóság, 1999. 1. sz. 63–74.
- Walsh 2010 = Walsh, Colleen: Witness to history. The Harvard Gazette, 2010. március 18. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2010/03/witnesses-to-history/> (A letöltés dátuma: 2024. április 23.)